

Registro Nr. 2454

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS

FONDAS NR. 349 (SA)

UPYTĖS PAKAMARIO TEISMAS

УПИТСКИЙ ПОДКОМОРСКИЙ СУД

**DEKRETŲ KNYGŲ, DEKRETŲ PROTOKOLŲ IR BYLŲ REJESTRŲ
APYRAŠAS NR. 1**

CHRONOLOGINĖS RIBOS: 1593-1804 m.

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS

PAŽYMA APIE UPYTĖS PAKAMARIO TEISMO FONDAŲ NR. 349 (SA)

2013-11-29 Nr. A7-54

Vilnius

I. INFORMACIJA APIE FONDO SUDARYTOJĄ

Pakamario teismai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau - LDK) atsirado po 1564-1566 m. įvykdytos teisminės-administracinės reformos. Šiuos pertvarkymus pagrindė 1564 m. Bielsko seimo nutarimai ir 1566 m. priimtas II Lietuvos Statutas. Lietuvoje atsirado nauji teritoriniai vienetai – pavietai, kuriuose buvo įsteigti pakamario, žemės ir pilies teismai. Pagal šią naują teritorinę padalijimą Upytės pavietas buvo priskirtas Trakų vaivadijai. Šiai vaivadijai taip pat priklausė Gardino, Kauno ir Trakų pavietai. 1566 m. generaliniame LDK pavietų ribų ir teismų vietų surašyme nurodyta, kad Upytės pavietas išliko savo ankstesnėse ribose ir jo ilgis iš pietų į šiaurę siekė 17 lenkiškų mylių (apie 120 km). Upytės pavietai sienos nesikeitė iki 1795 m. Abiejų Tautų Respublikos (toliau - ATR) padalijimo.

Pakamario teismo įsteigimą lėmė svarbios socialinės-ekonominės ir politinės priežastys: XVI a. vid. LDK įvykdyta valakų reforma, baudžios atsiradimas, bajorijos pilietinių teisių išplėtimas. Tikslus žemės valdų ribų nustatymas buvo svarbus dalykas ir LDK valdžiai ir bajorijai. Nuo turimų žemės valakų kiekio buvo mokami mokesčiai uždui, priklausė valstybinių prievolių dydis. Žinoti savo valdų ribas taip pat buvo būtina sudarant bet kokį su nuosavybe susijusį civilinės teisės aktą: žemę parduodant, dovanojant, įkeičiant, taip pat paveldėjimo ar kitais atvejais. Dėl to, kad bajorų, miestiečių, bažnyčių ir vienuolynų valdų bei valstybinių dvarų ribos nebuvo tiksliai nustatytos ir pažymėtos kildavo daug ginčų dėl žemės nuosavybės ir jos ribų. Spręsti šiuos ginčus turėjo įsteigtas pakamario teismas.

1565 m. Vilniaus seime bajorai pateikė LDK didžiajam kunigaikščiui prašymą kiekviename paviete turėti po pakamarių ir žemės ribų teismą. Šis noras valdovo buvo patenkintas. Straipsnis apie pakamario teismą (lotynų k. *judicium succamerarium*; lenkų k. *sąd podkomorski*) buvo įtrauktas į 1566 m. II Lietuvos Statutą (IV skyriaus 70 str.)¹. Pradžioje pavietų pakamarius skirdavo pats karalius. Nuo 1588 m. III Lietuvos Statute buvo jau įtvirtinta bajorų teisė pavieto seimelyje į pakamario pareigas išrinkti keturis kandidatus, iš kurių vieną karalius ir paskirdavo. Prieš pradėdamas eiti pareigas pakamariš žemės teisme turėjo prisiekti būti ištikimas valdovui ir

¹ *Статут Великого княжества Литовского 1566 года* – Минск, 2003, p.132-134.

pasizadėti atlikti savo pareigas sąžiningai. Jo priesaikos tekstas buvo įrašytas III Lietuvos Statuto IX skyriaus pirmame straipsnyje (vertimas iš sen. gudų k.): „Aš, N; prisiekiu Ponui Dievui Visagaliui, Trejybėje Vieningam, kad žemės pakamario pareigas, kurias gaunu iš malonės ir rankų jo karališkosios malonybės, ištikimai ir teisingai vykdysiu, savo valdovui maloningajam ir to pavieto gyventojams ištikimas būsiu, nustatydamas ribas, statydamas riboženklus (kapčius) ir patikslindamas ežias, nieko daugiau nepaisysiu, kaip šventos teisybės, nepasiduosiu nei draugiškumui, nei nepykantai, nei dovanoms, nekreipsiu dėmesio į grasinimus ir nei vienai pusei nepadėdamas, tik Viešpaties Dievo bijodamas ir Jo šventą teisybę regėdamas, savo pakamario darbą teisingai atliksiu, abiejų pusių ginčų sprendimus į savo teismo knygas įrašysiu ir išduosiu. Tepadeda man Dievas“.²

Pakamaris savo pareigas ėjo iki gyvos galvos arba iki paaukštinimo. Juo galėjo būti tik paviete gyvenantis bajoras, turintis gerą reputaciją, išmanantis teisę ir mokantis rašyti. Paviete pakamaris buvo antras po maršalkos pagal rangą vietinės valdžios pareigūnas. Jo pareigos buvo vertinamos aukščiau už pavieto vėliavininko, žemės teismo teisėjo, pateisėjo ir raštininko pareigas. Seimeliuose šis pareigūnas visada sedėdavo priekyje, o jo parašas po pavieto raštais būdavo vienas iš pirmųjų. Pakamaris vietos bajorų dažnai buvo siunčiamas pasiuntiniu į seimus.

Pakamario teismo veiklą ir funkcijas detalčiai reglamentavo III Lietuvos Statuto IX skyrius.³ Tai buvo nuolat paviete veikusi institucija nagrinėjusi ir sprendusi ginčus dėl žemės ribų nustatymo. Pakamaris vedė teismo knygas, dalyvaudavo, įpėdinių prašymu, jiems dalijantis paveldėtą žemę. Pakamario teismas skirtingai nuo pavieto žemės ir pilies teismų nebuvo griežtai luominis, nes dėl žemės ribų bylinėjosi ne vien bajorai – tai lietė ginčus dėl valstybinių dvarų, bažnyčių ir vienuolynų valdų ribų nustatymo. Pavyzdžiui, bylas dėl bajorų ir valstybės dvarų ribų pažeidimo sprendė specialus komisarų teismas, kuriame pakamaris dalyvaudavo komisaro (teisėjo) teisėmis.

Pagal Lietuvos Statutą pakamaris galėjo skirti sau vieną arba du padėjėjus – kamarninkus (lenkų k. *komornicy*).⁴ Kamarninkais galėjo būti tik bajorai, kurie taip pat prisiekdavo, kad sąžiningai eis savo pareigas. Kamarninkai padėjo pakamariui spręsti bylas dėl žemės ribų nustatymo, kartais jį pavadavo, galėjo spręsti mažiau svarbias bajorų žemės bylas. Pakamario ar kamarninko sprendimą galima buvo apskųsti LDK Vyriausiajam tribunolui. Jei tarp besibylinėjančių pusių nebuvo nusikalstamų veikų, pakamario teismas veikė kaip savarankiška pirmos instancijos teisminė institucija. Praktikoje pakamario teismas dažniausiai gaudavo prašymus išnagrinėti bylas iš žemės, rečiau pilies teismo.

² ЛАППО, Иван; *Литовский Статут 1588 года* – Kaunas, 1938, Т. 2; p. 344

³ ЛАППО, Иван; *Литовский Статут 1588 года* – Kaunas, 1938, Т. 2; p. 344-374

⁴ ЛАППО, Иван; *Подкоморский суд в Великом Княжестве Литовском в конце XVI и начале XVII века*//Журнал Министерства народного просвещения. № 8. Санкт-Петербург, 1899, p. 341-403.

Pakamario teismas nagrinėjo žemės bylas ginčo kilimo vietoje, todėl savo nuolatinės būstinės jis neturėjo. Pakamaris arba kamarninkas pagal įstatymą privalėjo nuvykti į ginčijamą teritoriją apžiūrėti žemės ribas ir jų ženklus. Su savimi jie turėdavo LDK raštinės duotą ir jos antspaudu patvirtintą tikslų pavieta sienų aprašymą. Bylos nagrinėjimas dažniausiai vyko ne patalpose, o po atviru dangumi, tiesiog lauke.

Pakamario teisme procesas vyko griežtai įstatymo nustatyta tvarka. Pradžioje, pakamaris gavęs asmens pareiškimą arba bylą iš kito teismo (dažnai žemės ar pilies) išrašydavo besibylinėjantiems asmenims šaukimus į teismą, kuriuose jiems nurodydavo atvykimo į teismo vietą datą. Teismo šaukimus ginčo pusėms įteikdavo pavieta vaznys. Apie teismą turėjo būti pranešta prieš šešias savaites. Praėjus šiam terminui pakamaris ar kamarninkas atvykdavo su padejėjų palyda į ginčijamos žemės vietą, kur jų turėjo laukti bylos ieškovas ir atsakovas. Bylos nagrinėjimo eigoje pakamaris aiškinosi ginčo šalių teises į žemę, rinko įrodymus, apklausė liudytojus, tikrino bylos dalyvių pateiktus dokumentus. Pakamaris priimdavo sprendimą vienasmeniškai, remdamasis Lietuvos Statutų straipsniais; taip pat ištyręs jam pateiktą privilegijų atskiriems asmenims bei civilinių sandorių, pagrindžiančių teises į ginčijamas žemes, dokumentų tikrumą bei išklauses prisiekusių kaimynų parodymus. Jis surašydavo žemės ribų aprašymo aktą dar vadinama „paribio raštu“. Išsprendęs bylą pakamario teismas nustatydavo naujas arba palikdavo senas žemių ribas, prižiūrėjo riboženklių (kapčių) kasimą, o kaltininkui buvo priteisiama piniginė bauda.

Pakamario teismo darbe pakamariui ar kamarninkui talkino matininkai, riboženklių (kapčių) kasėjai, raštininkas ir vaznys. Šie pareigūnai buvo skiriami arba kviečiami. Teismas neturėjo savo raštinės, todėl jo sprendimą surašydavo samdomas raštininkas. Teismo aktų knygas pakamaris tvirtino savo antspaudu ir saugodavo pas save namie. Jam mirus pakamario teismo knygos buvo perduodamos pavieta žemės teismui ir saugomos jo archyve.

Asmenims įžeidusiems, persekiojusiems ar grasinusiems pakamario teismo pareigūnams buvo numatytos griežtos bausmės: piniginės baudos, kalėjimas, o už jų sužeidimą - net mirties bausmė (IV skyriaus 7 str.). Net valdovas negalėjo be teismo atleisti pakamario iš pareigų. XVI-XVII a. LDK teismų raštvedyboje vartota senoji rusų kalba, dabar mokslinėje literatūroje vadinama senąja gudų arba LDK kanceliarine slavų kalba. 1697 m. oficialia teismų kalba tapo lenkų kalba.

1792 m. pakamario teismai buvo panaikinti. Jų funkcijas perėmė vadinamieji žemininkų teismai (lenkų k. *ziemiańskie sądy*). Nuo 1794-10-30 žemės ribų bylas sprendė žemės teismai. 1797-02-06 savo įsaku imperatorius Pavelas I atkurė pakamario teismų veiklą prijungtose prie Rusijos LDK žemėse.⁵

⁵ Полное собрание законов Российской империи с 1649 г. (ПСЗ) - Санкт-Петербург; 1830; т. XXIV, № 17788. р. 318

Pakamario teismai Lietuvoje veikė iki 1810 m. 1810-10-06 imperatoriaus Aleksandro I įsaku pakamario teismų funkcijas perėmė naujai įsteigti Rusijos imperijos apskričių žemės ežių teismai.⁶ 1832-01-11 pakamario pareigybė buvo galutinai panaikinta.⁷

Upytės pakamario teismo veikla istorikų yra beveik nepaliesta. Galima čia paminėti lenkų istorikų H. Lulevičiaus ir A. Rachubos monografiją nušviečiančią Trakų vaivadijos ir jos pavietų (tame tarpe ir Upytės pavieto) administracinio-teisminio valdymo struktūrą. Šioje knygoje, įvairių rašytinių šaltinių pagrindu, sudarytas XVI-XVIII a. Upytės pavieto pareigūnų, ėjusių pakamarių pareigas, sąrašas.⁸

Upytės pakamario teismo ankstyvojo laikotarpio aktų knygų neišliko, tačiau žinoma, kad 1566 m. pradžioje LDK didysis kunigaikštis paskyrė Upytės pavieto pakamariu bajorą Joną Volminskį, Lietuvos didžiojo kanclerio ir etmono Mikalojaus Radvilos Rudojo dvariškį.⁹ Taigi galima teigti, kad Upytės pakamario teismas pradėjo veikti jau tais pačiais metais.

Pagal seniausios išlikusios Upytės pakamario teismo dekretų (nuosprendžių) knygos, apimančios su dideliais tarpais 1593-1644 m. laikotarpį, dokumentus galima atsekti šio teismo pareigūnų pavardes ir darbo metus. Čia minimi pareigūnai, kurie nagrinėjo ir sprendė Upytės pavieto bajorų žemės ribų bylas: pakamaris Stanislovas Janovičius Belazaras (1593-1606 m.), jo padėjėjas kamarninkas Jokūbas Sebestijanskis (1593 m.), pakamaris Mikalojus Vizgirdas (1612-1621 m.), kamarninkas Jonas Rajunecas (1612-1618 m.), kamarninkas Grigalius Jurjevičius Butvilas (1617-1631 m.), pakamaris Gabrielius Belazaras (1623-1635 m.) ir pakamaris Dimitras Mikalojus Kurbskis (1644 m.).¹⁰ Šioje aktų knygoje įrašyti 87 dekretai, tarp kurių buvo ir keli komisarų teismo nuosprendžiai. Komisarų teismas buvo laikinas teismas, nagrinėjęs LDK Vyriausiojo tribunolo pavedimu, asmenų, apskundusių Upytės pakamario teismo sprendimus, apeliacijas. Šiame teisme komisaro teisėmis dalyvavo ir Upytės pakamaris Mikalojus Vizgirdas.

Per 1566-1795 m. laikotarpį Upytės pavieto pakamariais buvo 14 pareigūnų. Paskutinis iš jų - Juozas Lionginas Staševskis (1783-1795 m.) ėjo pakamario pareigas ir prijungus LDK prie Rusijos imperijos. Tai patvirtina 1799-1804 m. jo išspręstų žemės ribų bylų dekretų protokolai.¹¹

Upytės pakamario teismo knygų išliko tik keletas vienetų. Tai galima iš dalies paaiškinti tuo, kad Upytės pakamario teisme buvo nagrinėjama daug mažiau bylų, negu Upytės žemės ar pilies teismuose. Pakamario teismas neturėjo nei nuolatinės būstinės, nei raštinės. Kadangi šio teismo sprendimai neturėjo notarinės galios, todėl, kad ją įgytų, juos buvo privalu įrašyti į žemės ar pilies

⁶ РСЗ - Санкт-Петербург; 1830; т. XXXI; № 24370. p. 377-385.

⁷ РСЗ - Санкт-Петербург; 1833; т. VII, № 5068. p. 8.

⁸ *Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo Trockie XIV-XVIII w. Spisy. T.II.* – Warszawa, 2009. p. 496-498.

⁹ Ten pat. p. 496.

¹⁰ LVIA. F. 349 (SA) Ap. 1. B. 15316.

¹¹ LVIA. F. 349 (SA) Ap. 1. B. 15318. 1. 40-148.

teismų tvirtinamųjų aktų knygas. Mirus ar pasitraukus iš pareigų pakamariui, jo saugomos bylos patekdavo į Upytės žemės teismo archyvą. Šykščių duomenų apie čia saugotas Upytės pakamario teismo knygas pateikiama žemės teismo raštininko Roko Antano Kušelevskio 1792 m. vasario 24 d. sudarytame bylų priėmimo-perdavimo akte. Jame nurodyta, kad tuo metu archyve buvo saugomas „vienas atskiras ryšulys neįrištų senų pakamario teismo knygų“.¹² Tačiau deja, tikslus knygų kiekis nebuvo nurodytas.

1792 m. Upytės pakamario teismas buvo panaikintas. Jo funkcijas perėmė Upytės žemininkų teismas. 1797 m. Upytės pakamario teismas, caro valdžios nurodymu, vėl atnaujino savo veiklą ir veikė iki 1810 m., kuomet jo funkcijas perėmė naujai įsteigtas Upytės apskrities žemės ežių teismas. Pakamario teismo bylos iki 1831 m. buvo saugomos Upytės žemės teismo archyve, o po to jos perėjo Panevėžio apskrities teismo žinion.

II. DOKUMENTŲ SUTVARKYMAS

Bendrosios žinios apie fondo dokumentus

1852 m. caro įsaku buvo įsteigtas Vilniaus centrinis senųjų aktų archyvas, kuriame turėjo būti sukaupiti visi LDK veikusių įstaigų ir institucijų aktai, surašyti iki 1799 m. Šio archyvo direktoriumi buvo paskirtas Nikita Gorbačevskis. Panevėžio apskrities teismas, kuriam priklausė Upytės pakamario, žemės ir pilies teismų knygos 1853-1854 m. laikotarpiu perdavė Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui 130 bylų.¹³

1853 m. gruodžio mėn. vienoje siuntoje kartu su pilies teismo bylomis Vilniaus centrinis senųjų aktų archyvas gavo 3 Upytės pakamario teismo bylas.¹⁴ Šių bylų perdavimo žiniaraštyje buvo nurodyta, kad tai - Upytės pakamario teismo dekretų protokolai. Bylos buvo įrištos, lapai sunumeruoti, suvarstyti virvele su Panevėžio apskrities teismo smalkos antspaudu.

1872 m. buvo išleistas N. Gorbačevskio sudarytas spausdintinis Vilniaus senųjų aktų archyvo bylų inventorinis apyrašas, pavadintas Katalogu, kuriame buvo įrašytos 18243 bylos. Upytės pakamario teismo bylos (trys vienetai) N. Gorbačevskio kataloge sudarė atskirą grupę (Gor. Nr. 15316-15318).¹⁵ Pagal dokumentų pobūdį visos trys bylos N. Gorbačevskio buvo priskirtos vienai grupei – dekretų knygoms. Ankstyviausias dokumentas buvo 1614 m., vėlyviausias - 1818 m. Kiekvienai bylai kataloge suteiktas inventorinis numeris, nustatytos chronologinės ribos,

¹² LVIA. F. 351 (SA) Ap. 1. B. 15285. l. 448

¹³ MIENICKI, Ryszard; *Archiwum Akt Dawnych w Wilnie* – Warszawa, 1923 p. 48.

¹⁴ LVIA F. 594 Ap. 1 B. 663 l. 457-457v.

¹⁵ ГОРБАЧЕВСКИЙ, Никита; *Каталог древним актовым книгам губерний Виленской, Гродненской, Минской и Ковенской*– Вильна; 1872, p. 544.

nurodytas lapų kiekis. N. Gorbačevskio senųjų aktų katalogu, nepaisant jo neišbaigtumo, plačiai naudojamas iki šių dienų.

1873-1903 m. Vilniaus centrinis senųjų aktų archyvas iš įvairių įstaigų papildomai gavo nemažai bylų.¹⁶ Upytės pakamario teismo bylų grupė pasipildė dar trejomis bylomis. Jos buvo įrašytos į papildomą rankraštinį N. Gorbačevskio katalogą (Gor. Nr. 19527, 19528 ir 19659), kuri sudarė bylos į archyvą patekusios 1873-1914 m. laikotarpyje ir neįtrauktos į 1872 m. spausdintinį N. Gorbačevskio katalogą.

XX a. vykę pasauliniai karai ir okupacijos skaudžiai atsiliepė Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui. Jis ne kartą buvo išvežtas į užsienį ir vėl grąžintas į Lietuvą. Nemažai bylų dingo arba atsidūrė kitų šalių archyvuose. Po antro pasaulinio karo Vilniaus centrinio senųjų aktų archyvo bylos perėjo LTSR centrinio valstybinio archyvo žinion. 1946 m., siekiant įvesti tikslią Lietuvos archyvuose saugomų fondų apskaitą ir kontrolę, Vyriausioji archyvų valdyba prie TSRS vidaus reikalų ministerijos išleido potvarkį, kuriuo LTSR archyvų valdybai nurodoma užregistruoti visus tuo metu buvusius archyvų fondus, suteikiant jiems numerius. Vykdam šį potvarkį, 1949-1951 m. Upytės pakamario teismo fondui buvo suteiktas Nr. 349 (SA), Upytės žemės teismo fondui - Nr. 351 (SA), Upytės pilies teismo fondui - Nr. 352 (SA).

1957-01-01 Vilniuje buvo įsteigtas LTSR centrinis valstybinis istorijos archyvas, kuriam iš LTSR centrinio valstybinio archyvo buvo perduoti Senųjų aktų, tarp jų ir Upytės pakamario, žemės ir pilies teismų, fondai. Upytės pakamario teismo fondą Nr. 349 (SA) sudarė du apyrašai. N. Gorbačevskio spausdintinis katalogas buvo naudojamas kaip apyrašas Nr. 1. Papildomas rankraštinis N. Gorbačevskio katalogas buvo naudojamas kaip apyrašas Nr. 2.

1985 m. Lietuvos centriniame valstybiniame istorijos archyve atlikus Upytės pakamario teismo fondo Nr. 349 (SA) bylų kiekio ir fizinės būklės patikrinimą, nustatyta, kad pagal N. Gorbačevskio katalogą, kuris buvo naudojamas kaip apskaitos dokumentas, bylų grupėje Nr. 15316-15318 (3 apskaitos vienetai) faktiškai yra trys bylos. Taigi realus bylų kiekis atitiko nurodytą bylų kiekį N. Gorbačevskio kataloge. Patikrinus papildomo rankraštinio N. Gorbačevskio katalogo bylas patvirtinta trijų šio katalogo bylų (Gor. Nr. 19527, 19528 ir 19659), fondinė priklausomybė Upytės pakamario teismui. 1986 m. iš šių bylų buvo sudarytas fondo Nr. 349 (SA) apyrašas Nr. 2. Apyrašą Nr. 2 sudarė du 1787 m. Upytės pakamario teismo dekretų protokolai ir viena XIX a pab. byla, kurioje buvo trijų, N. Gorbačevskio spausdintiniam katalogui priklaususių bylų (Gor. Nr. 15316-15318), vidaus dokumentų apyrašas.

2013 m. naujai sudarant Upytės pakamario teismo fondo Nr. 349 (SA) apyrašą Nr. 1 nutarta į šį apyrašą įrašyti visas tris šio fondo apyrašą Nr. 2 sudarančias bylas. Upytės pakamario teismo

¹⁶MIENICKI, Ryszard; *Archiwum Akt Dawnych w Wilnie* – Warszawa, 1923, p. 53–57.

fondo Nr. 349 (SA) apyrašas Nr. 2 buvo panaikintas. Upytės pakamario teismo fonde Nr. 349 (SA) yra tik vienas apyrašas Nr. 1.

Iš viso Upytės pakamario teismo fonde Nr. 349 (SA) yra 6 apskaitos vienetai, kurių chronologinės ribos 1593-1804 m.

Pakamario teismo dekretų knygos; dekretų protokolų ir bylų rejestro apyrašas Nr. 1

Iš naujo patyrinėti ir pertvarkyti Senuosius aktus imtasi, norint ištaisyti N. Gorbačevskio kataloge pastebėtus bylų sisteminimo ir jų priklausomybės fondui nustatymo trūkumus. Pirmasis pertvarkymų etapas apėmė LDK įstaigų fondų pirmųjų apyrašų kūrimą. 2013 m., sudarant Upytės pakamario teismo fondo Nr. 349 (SA) apyrašą Nr. 1, buvo atlikti šie darbai:

- 1) bylų kiekio, fizinės būklės patikrinimas;
- 2) bylų priklausymo fondui nustatymas;
- 3) dokumentų tikslių chronologinių ribų nustatymas;
- 4) bylų antraščių lietuvių ir rusų kalbomis sudarymas;
- 5) naujų numerių suteikimas apskaitos vienetais.

Sudarytame Upytės pakamario teismo fondo Nr. 349 (SA) naujame apyraše Nr. 1 kiekviena iš 3 į N. Gorbačevskio katalogą įrašytų bylų gavo naują apskaitos numerį, tačiau šalia liko nurodytas ir ankstesnis N. Gorbačevskio katalogo numeris.

Upytės pakamario teismo fondo Nr. 349 (SA) apyrašo Nr. 1 knygas galima suskirstyti pagal dokumentų pobūdį. Tai viena dekretų (nuosprendžių) knyga ir du dekretų protokolai. Dokumentų chronologinės ribos 1593-1804 m. Seniausia ir vienintelė XVI-XVII a. fondo Nr. 349 (SA) apyrašo Nr. 1 byla yra Upytės pakamario teismo dekretų knyga (Gor. kat. Nr. 15316). Šios knygos dokumentų chronologinės ribos 1593-1644 m. Dekretų knygoje įrašyti nagrinėjamų ginčų dėl žemės ribų bylų turinys, eiga ir skelbiami teismo nuosprendžiai, taip pat pateikiami žemių ar dvarų ribų detalūs aprašymai.

Tvarkant Upytės pakamario teismo fondo Nr. 349 (SA) apyrašo Nr. 1 bylas nefondinių bylų jame nerasta. Patikrinus Upytės pakamario teismo fondo Nr. 349 (SA) apyrašą Nr. 2 buvo nutarta, kad tris jam priklausančias bylas, du 1787 m. Upytės pakamario teismo dekretų protokolus ir vieną XIX a. pab. bylą, kurią sudaro trijų, N. Gorbačevskio spausdintiniam katalogui priklausiusių bylų (Gor. Nr. 15316-15318), vidaus dokumentų apyrašas, metodiniu požiūriu yra tikslinga perkelti į fondo Nr. 349 (SA) apyrašą Nr. 1. Fondo Nr. 349 (SA) apyrašas Nr. 2 buvo panaikintas.

Didžioji dalis XVI-XVII a. pakamario teismo knygoje esančių dokumentų parašyti senąja gudų (baltarusių) kalba, vienas kitas aktas - lenkų kalba. Dauguma XVIII-XIX a. dokumentų parašyti lenkų kalba, nors esama ir rusų kalba rašytų dokumentų. Tvarkant pirmą apyrašą, sudarytos

naujos bylų antraštės lietuvių ir rusų kalbomis, tiksliau nustatytos jų chronologinės ribos ir lapų kiekis.

Iš viso į fondo Nr. 349 (SA) Upytės pakamario teismo knygų apyrašą Nr. 1 įrašyti 6 apskaitos vienetai, kurių chronologinės ribos 1593-1804 m.

Skaidos ir informacijos skyriaus
vyriausiasis paleografas

Aleksandr Baniusevič

ПЕРЕВОД СПРАВКИ ФОНДА № 349 „УПИТСКИЙ ПОДКОМОРСКИЙ СУД“**I. ИНФОРМАЦИЯ О ФОНДООБРАЗОВАТЕЛЕ**

Подкоморские суды в Великом Княжестве Литовском (далее ВКЛ) появились после судебной-административной реформы, проведенной в 1564-1566 гг. Решения Бельского сейма с 1564 г. и II Литовский Статут с 1566 г. создали основу нового административно-территориального деления ВКЛ. Были образованы поветы, в границах которых действовали отдельные подкоморские, земские и городские суды. Упитский повет вошел в состав Трокского воеводства, кроме него, в Трокское воеводство вошли также Гродненский, Ковенский и Трокский поветы. Согласно проекта определения границ новых поветов ВКЛ и назначения мест для земских судов с 1566 г., Упитский повет остался в своих прежних рубежах. Его протяженность с юга на север была равна 17 польским милям (около 120 км). Границы Упитского повета не изменялись вплоть до третьего раздела Речи Посполитой.

Учреждение подкоморского суда предопределили важные социально-экономические и политические перемены в жизни ВКЛ: проведение в середине XVI в. волочной (аграрной) реформы, введение крепостного права, расширение политических прав дворянского сословия. Точное определение границ земельных владений стало актуальной темой как для частных, так и для государственных имений. От количества имеющихся волок земли дворяне уплачивали налоги в казну, выполняли другие государственные повинности. Точное знание границ владений было необходимо при составлении любого юридического акта, касающегося недвижимого имущества: при сделках купли-продажи, залога и дарственной земли, при передаче ее по наследству и в др. случаях. Из за того, что часто границы земельных владений дворян, мещан, костёлов, монастырей а также казенных имений не были точно определены и обозначены возникало много граничных споров, решать которые был предназначен подкоморский суд.

В 1565 г. на Виленском сейме дворяне обратились к великому князю ВКЛ с просьбой назначить в каждом повете по подкоморию, который решал бы граничные споры. Эта просьба государем была удовлетворена. Статья о подкоморском суде (на латинском языке *judicium succamerarium*; на польском языке *sąd podkomorski*) была внесена в II Литовский Статут с 1566 г. (IV раздел 70 статья). Вначале подкомориев в поветах назначал сам король. Но уже в III Литовском Статуте с 1588 г. было подтверждено право дворянам на поветовом сеймике избирать на должность подкомория четырёх кандидатов, одного из которых король утверждал.

При вступлении в должность подкоморий должен был на земском суде публично присягнуть на верность королю и дать обязательство добросовестно исполнять свои обязанности. Текст его присяги на старобелорусском языке был внесён в первую статью IX раздела III Литовского статута: «я Н. присягаю Пану Богу Всемогущому, в Троицы Единому, иж на вряде том земском подкоморском, который з ласки и з рук его королевское милости беру, его королевской милости, господару своему милостивому, и обывателем того повету верен буду, справуючи тот вряд верне а справедливе так на суде моем подкоморском, яко теж при чиненью границ и при сыпанью копцов и поправенью меж, ничего болшей на том уряде не постерегаючы, одно справедливости светое, и не даючы се ни в чом уводити, ани с приязни, ани з вазни, ани даром, ани погрозок ни чиих не дбаючи и сторонам не радечы, ани боячы се никого, толко самого Пана Бога а справедливость Его светую перед очима маючи, так же справы мое подкоморские на всем верне справуючи, споры обу-дву сторон з сказаньем, через мене учыненым, пилне до книг своих судовых уписуючи и с книг выдаючы. Так ми Боже поможы.»

Подкоморием избирали пожизненно или до следующего назначения. Для кандидатов на эту должность выдвигались следующие требования: им мог быть только местный дворянин, имевший хорошую репутацию, знавший право и умевший писать. Подкоморий в повете был вторым после маршалки по рангу должностным лицом местной власти. Его должность была почетной и по значению ценилась выше должностей хорунжего, земского судьи, его помощника и писаря. Во время проведения поветовых сеймиков подкоморий сидел в первом ряду, также одним из первых он подписывал разные документы. Местное дворянство часто посылало подкомория делегатом на сеймы.

Деятельность и функции подкоморского суда были точно регламентированы в IX разделе III Литовского Статута. Суд был постоянным. Он рассматривал и решал дела по земельным спорам, устанавливал и обозначал границы земельных владений. Подкоморий вел судебные книги, по просьбе наследников мог участвовать при разделе наследуемой земли. Подкоморский суд в отличии от других поветовых земского и гродского судов не был чисто сословным судебным учреждением. Он решал граничные споры не только между дворянами, но и занимался урегулированием земельных споров, касающихся казенных и церковных владений. Например делами о нарушении границ между дворянскими и королевскими (государственными) имениями ведал специальный комиссарский суд. Подкоморий в нем заседал на правах одного из комиссаров (судьи).

Согласно статьям Литовского Статута подкоморий мог назначить себе помощников – одного или двух коморников (на польском языке *komornicy*). Коморниками могли быть только дворяне, которые также обязаны были дать присягу. Они помогали подкоморию в

решении дел об установлении границ земельных владений, иногда его замещали, а также могли решать менее важные граничные споры. Решение принятое подкоморием или коморником можно было обжаловать в Главном Литовском трибунале. В случаях, когда между тяжущимися сторонами не было правонарушений подкоморский суд действовал как самостоятельный суд первой инстанции. На практике, подкоморский суд, чаще всего выполнял поручения решать дела, полученные из земского, реже гродского судов.

Подкоморский суд рассматривал земельные дела на местах, то есть на спорной территории, поэтому постоянных помещений он не имел. Закон обязывал подкомория или коморника прибыть на место граничного спора и лично провести осмотр границ владений и межевых знаков. С собой они должны были иметь полученное из государственной канцелярии ВКЛ и подтвержденное её печатью детальное описание границ повета. Рассмотрение дела чаще всего проходило не в помещениях, а под открытым небом, просто в поле.

Судебный процесс в подкоморском суде проходил точно в предусмотренном законом, порядке. Вначале подкоморий получал заявление от частного лица (истца) или дело о земельном споре из земского или гродского судов. Он выписывал тяжущимся сторонам повестки, в которых указывал срок, к которому они должны были явиться на спорной территории. Вызовы в суд сторонам спора вручал возный. О судебном процессе они должны были быть оповещены за шесть недель до его начала. По истечении этого термина подкоморий или коморник с группой помощников прибывал на место земельного спора, где их ожидал истец и ответчик. В ходе рассмотрения дела подкоморий выяснял права обеих сторон спора на землю, собирал доказательства, опрашивал свидетелей, проверял представленные тяжущимися сторонами документы. Подкоморий принимал решение единолично в виде граничного листа, мотивируя при этом статьями Литовских Статутов, выяснив подлинность представленных ему привилегий и сделок недвижимого имущества, обосновывающих права сторон спора на землю, а также принимая во внимание показания присягнувших соседей. Рассмотрев дело подкоморский суд определял новые или подтверждал прежние границы владений, присматривал за обозначением межевых знаков (рытьём копцов), а лицу, проигравшему судебное дело, присуждал денежный штраф.

В работе подкоморского суда подкоморию или коморнику помогали землемеры, землекопы, которые обозначали и устанавливали межевые знаки, рыли копцы, помечали деревья, камни, а также писарь и возный. Эти должностные лица назначались или приглашались. Подкоморский суд не имел своей канцелярии, поэтому его решения писал наемный писарь. Актовые книги подкоморий подтверждал своей печатью и хранил у себя

дома. После его смерти судебные книги передавались поветовому земскому суду и хранились в его архиве.

За оскорбления, угрозы или насилие против должностных лиц подкоморского суда законом были предусмотрены строгие наказания: денежные штрафы, заключение в тюрьму, а в случае нанесения им увечий даже смертная казнь. Даже государь не имел права без суда лишить подкомория его должности. В XVI-XVII вв. в судебном делопроизводстве употреблялся древнерусский или старобелорусский язык, в литовской научной литературе ещё называемый славянским канцелярским языком ВКЛ. В 1697 г. в судах был узаконен польский язык.

В 1792 г. подкоморские суды были упразднены, а их функции переданы землянским судам. От 30 октября 1794 г. дела о граничных спорах решали земские суды. 6 февраля 1797 г. император Павел I своим указом восстановил деятельность подкоморских судов на территории бывшего ВКЛ, присоединенной к Российской империи.

Подкоморские суды в Литве действовали до 1810 г. 6 октября 1810 г. указом императора Александра I функции подкоморских судов были переданы новоучрежденным уездным межевым судам. 11 января 1832 г. должность подкомория была окончательно упразднена.

Тема исследований деятельности Упитского подкоморского суда в исторической литературе почти нетронута. Тут можно упомянуть монографию польских историков А. Рахубы и Х. Люевича посвященной анализу административно-судебной структуры чиновников Троцкого воеводства и входящих в его состав поветов (в том числе и Упитского повета). В этой книге, на основе исследований разных письменных источников, составлен список должностных лиц в течении XVI-XVIII вв., исполнявших обязанности подкомориев Упитского повета.

Актовые книги Упитского подкоморского суда, охватывавшие самый ранний период его учреждения и деятельности не сохранились, но известно, что вначале 1566 г. великий князь ВКЛ подкоморием Упитского повета назначил дворянина Яна Волминьского, исполнявшего до этого назначения обязанности дворецкого великого литовского канцлера и гетмана Миколая Радзивилла Рыжего. Исходя из этого можно предполагать, что Упитский подкоморский суд начал свою работу уже в том же году.

По документам самой древней сохранившейся декретовой книги Упитского подкоморского суда, охватывавшей с большими промежутками 1593-1644 гг., можно проследить фамилии и годы деятельности должностных лиц этого суда. В ней упоминаются следующие чиновники, рассматривавшие и решавшие дела о граничных спорах в земельных владениях Упитского повета: подкоморий Станислав Янович Бялзор (1593-1606 гг.), его

помощник коморник Якуб Себестиянский (1593 г.), подкоморий Миколай Визгирд (1612-1621 гг.), коморник Ян Раюнец (1612-1618 гг.), коморник Григорий Юрьевич Бутвилл (1617-1631 гг.), подкоморий Габриель Бялзор (1623-1635 гг) и подкоморий Дмитрий Миколай Курбский (1644 г.). В актовую книгу были внесены 87 декретов (решений), среди которых и несколько декретов комиссарского суда. Комиссарский суд, по поручению Главного Литовского трибунала, рассматривал апелляции лиц, обжаловавших решения Упитского подкоморского суда. В него работе на правах комиссара (судьи) участвовал и Упитский подкоморий Миколай Визгирд.

В течении 1566-1795 гг. подкомориями Упитского повета было 14 лиц. Последний из них – Иозеф Лионгин Шашевский (1783-1795 гг.) исполнял обязанности подкомория и после присоединения ВКЛ к Российской империи. Об этом свидетельствуют протоколы декретов им решенных граничных споров за 1799-1804 гг.

Судебных книг Упитского подкоморского суда до наших дней сохранилось только несколько единиц. Это отчасти, можно объяснить тем, что он рассматривал и решал намного меньше дел чем Упитский земский и гродский суды. Подкоморский суд не имел ни постоянных помещений для заседаний, ни своей канцелярии. Его решения не имели нотариальной силы, поэтому для их подтверждения обязательно было их внесение в актовые крепостные книги земского или гродского судов. После смерти подкомория или в случае его назначения на другую должность судебные книги передавались в архив Упитского земского суда. Скучные сведения о здесь хранившихся книгах подкоморского суда представлены в передаточной описи, составленной 24 февраля 1792 г. земским писарем Рохом Антонием Кушелевским. В ней указано, что в архиве хранилась „одна связка переплетённых древних книг подкоморского суда“. К сожалению, эта запись не представляла сведений о количестве книг.

В 1792 г. Упитский подкоморский суд был упразднен, а его функции переданы Упитскому землянскому суду. В 1797 г. согласно распоряжений царской власти Упитский подкоморский суд вновь возобновил свою деятельность и работал до 1810 г., когда его функции перенял новоучрежденный Упитский уездный межевой суд. Дела Упитского подкоморского суда до 1831 г. хранились в архиве Упитского земского суда, а позднее перешли в ведение Поневежского уездного суда.

II. СОЗДАНИЕ ФОНДА И ЕГО СТРУКТУРА

Сведения о фонде

В 1852 г. царским указом был учрежден Виленский центральный архив древних актов, директором которого назначен Никита Горбачевский. В нём должны были быть собраны все документы учреждений ВКЛ, составленные до 1799 г. В течении 1853-1854 гг. Поневежский уездный суд, которому принадлежали книги Упитского подкоморского, земского и гродского судов, передал Виленскому центральному архиву древних актов 130 дел.

В декабре 1853 г. в одной посылке с делами гродского суда Виленский центральный архив древних актов получил три дела Упитского подкоморского суда. В передаточной описи было указано, что все три дела - это декретовые протоколы Упитского подкоморского суда. Дела были переплётё, с пронумерованными и прошнурованными листами, каждая подтверждена сургучёвой печатью Поневежского уездного суда.

В 1872 г. Н. Горбачевским была издана опись-каталог дел, находящихся в Виленском центральном архиве древних актов. В него были внесены 18243 дела. Упитский подкоморский суд, как и другие учреждения ВКЛ, в каталоге проходил как отдельная группа дел, имевшая 3 единицы (Гор. № 15316-15318). По виду документов все три дела Н. Горбачевский причислил к декретовым книгам. Самым древним являлся документ с 1614 г., самым поздним с 1818 г. Каждое дело получило инвентарный номер, были указаны хронологические рамки документов и количество листов. Каталог Н. Горбачевского, несмотря на свои недостатки, широко вошел в научный оборот.

В 1873-1903 гг. Виленский центральный архив древних актов из разных учреждений получил немало дел. Группа дел Упитского подкоморского суда пополнилась ещё тремя книгами. Они были вписаны в дополнительный рукописный каталог Н. Горбачевского (Гор. № 19527, 19528 и 19659), который состоял из дел попавших в архив в течении 1873-1914 гг. и не вошедших в печатный каталог Н. Горбачевского.

В XX в. прошедшие мировые войны и оккупации болезненно отозвались на судьбе Виленского центрального архива древних актов. Он несколько раз был вывезен за границу. Немало дел потерялось или оказалось в архивах соседних государств. После второй мировой войны дела Виленского центрального архива древних актов перешли в ведение Центрального государственного архива Лит.ССР. В 1946 г. Архивное управление Лит.ССР получило указание Главного Архивного управления при МВД СССР о взятии всех архивных фондов на учёт и присвоении им номеров. Выполняя это указание в 1949-1951 гг. фонду „Упитский подкоморский суд“ был присвоен № 349, фонду „Упитский земский суд“ - № 351, а фонду „Упитский гродский суд“ - № 352.

1 января 1957 г. в Вильнюсе был учрежден центральный государственный исторический архив Лит.ССР, в который из центрального государственного архива были переданы Древние акты, в том числе и фонды: „Упитский подкоморский суд“, „Упитский земский суд“ и „Упитский гродский суд“. Фонд № 349 „Упитский подкоморский суд“ состоял из двух описей. Печатный каталог Н. Горбачевского использовался как опись № 1. Дополнительный рукописный каталог Н. Горбачевского использовался как опись № 2.

В 1985 г. в центральном государственном историческом архиве Литвы была проведена проверка наличия и состояния дел фонда № 349 „Упитский подкоморский суд“. Результаты проверки подтвердили наличие 3 (трёх) единиц в группе дел каталога Н. Горбачевского № 15316-15318, который использовался как документ учёта описи № 1. Результаты проверки также подтвердили фондовую принадлежность трёх дел из дополнительного рукописного каталога Н. Горбачевского (Гор. № 19527, 19528 и 19659), который использовался как документ учёта описи № 2, к делам фонда № 349 „Упитский подкоморский суд“. В 1986 г. из этих дел была составлена опись № 2 фонда № 349. В опись № 2 вошли два декретовые протоколы Упитского подкоморского суда за 1787 г. и одно дело с конца XIX в., в которой была внутренняя опись документов 3 (трёх) дел печатного каталога Н. Горбачевского (Гор. № 15316-15318).

В 2013 г. при составлении новоусовершенствованной описи № 1 фонда № 349 „Упитский подкоморский суд“ решено к ней присоединить три дела из описи № 2. Опись № 2 фонда № 349 „Упитский подкоморский суд“ была ликвидирована. Фонд № 349 имеет только одну опись № 1.

Итого в фонде № 349 „Упитский подкоморский суд“ имеется 6 единиц хранения, хронологические рамки которых 1593-1804 гг.

Первая опись фонда № 349 „Упитский подкоморский суд“

Незавершенность и недостатки каталога Н. Горбачевского с точки зрения фондирования и систематизации, явились стимулом для исследований Древних актов. Первым этапом этой работы было создание отдельных описей к фондам учреждений ВКЛ. При составлении в 2013 г. описи № 1 фонда № 349 „Упитский подкоморский суд“ проведены следующие работы:

1. проверка наличия и физического состояния дел, ведение точного фактического учёта Древних актов;
2. фондирование;
3. уточнение хронологических рамок документов;

4. составление заголовков дел на литовском и русском языках;
5. перешифровка дел.

В результате проверки установлено, что в первой описи фонда № 349 „Упитский подкоморский суд“ имеется в наличии три единицы хранения. Все дела в новосоставленной описи № 1 получили новые инвентарные номера. Рядом указаны и старые шифры каталога Н. Горбачевского.

Дела описи № 1 фонда № 349 „Упитский подкоморский суд“ по виду документов состоят из одной декретовой книги и двух декретовых протоколов. Крайние даты документов 1593-1804 гг. Самой древней и единственной книгой с XVI-XVII вв. находящейся в описи № 1 фонда № 349 является декретовая книга Упитского подкоморского суда (Гор. № 15316). Хронологические рамки документов этого дела 1593-1644 гг. В декретовой книге излагались суть и процесс рассматриваемых дел о граничных спорах, выносились по ним судебные решения, а также заносились детальные описания границ земельных владений.

При составлении описи № 1 фонда № 349 „Упитский подкоморский суд“ нефондовых дел в ней обнаружено. При проверке дел описи № 2 фонда № 349 „Упитский подкоморский суд“ решено, что с методической точки зрения целесообразно три находящиеся в этой описи дела вынести и присоединить к описи № 1 фонда № 349. Три дела вынесенные из описи № 2 и присоединенные к описи № 1 - это два декретовые протоколы Упитского подкоморского суда за 1787 г. и одно дело с конца XIX в., которая состояла из внутренней описи документов 3 (трёх) дел печатного каталога Н. Горбачевского (Гор. № 15316-15318).

Большая часть документов Упитского подкоморского суда с XVI-XVII вв. написаны на старобелорусском, реже на польском языках. Почти все документы с XVIII-XIX вв. написаны на польском языке, а в редких случаях на русском языке. В новосозданной описи № 1 также составлены новые заголовки дел на литовском и русском языках, точнее указаны хронологические рамки документов и количество листов.

Всего в описи № 1 фонда № 349 „Упитский подкоморский суд“ имеется 6 единиц хранения, хронологические рамки которых 1593-1804 гг.

Отдел распространения информации

Старший палеограф

Александр Банюсевич